

Зоран ЛАКИЋ*

УЗАЈАМНОСТ ЗЛА У ИСТОРИЈИ И ПОЕЗИЈИ

(Са опаскама о злу у поезији Жарка Ђуровића
и у дјелима неких других стваралаца)

У нашем колективном народном памћењу – увијек, некако заједно иду лоши људи и лоша времена. Они су носиоци зла и свакојаких пакости. Заборављање те истине – ново је зло. На то нас опомиње стара персијска мудрост, од више вјекова прије Христа, која гласи: *све истине које се њрећуће – њостају ѡћировне!* Њу преузимају географски и хронолошки нама ближи сусједи, па кажу: *Зло није само дјело оноћа ко ћа чини, већ и оних који моћу да ћа сћријече, али ћо не чине!*

Историјска прошлост је пуна примјера зла које су људи чинили једни другима. То зло се рефлектовало у умјетности, посебно у литератури, сликарству, музици.

Намјера нам је да се позабавимо питањем узајамности зла у историји и поезији, с посебним освртом на поезију академика Жарка Ђуровића.

Антрополози су установили да је и најстарија људска лобања била простријељена. Носи, дакле, трагове злочина. Да не улазимо у тако далеку историјску прошлост – да бисмо досегли до најрадикалнијих или најмасовнијих примјера злочина. Има их доста у много ближој прошлости; чак и оних које памтимо. Да не кажем – свакодневно се дешавају. Највеће зло се јављало са претензијама за апсолутним господарењем свијетом, што је произвело диктаторска дивљања, до тада незапамћене окрутности, људске страхоте. И све тако до злочина геноцида. Не заборавимо да је и вјера била сијач зла у појединим раздобљима историје. Шта су средњовјековни крсташки ратови, ако нису злочин. Не смију се мимоићи у енциклопедији људског злочина. Актуелна милитантност ислама и шеријат и даље подстичу вјерску искључивост. И други то чине. На перфиднији

---

* Академик Зоран Лакић, ЦАНУ

начин. Отуда толике разлике у третману зла кроз историју: оно што је за једне најсветије – за друге је најгрозније. Једни се у злочинца заклињу – други га проклињу. Једни се њиме поносе – други га се стиде. Једни га држе као свеца; други га проклињу; за једне је побједник а за друге је зулумћар. А у принципу – ни вјера, ни држава вербално не допушта злочин.

Довољно је сагледати само прошли – двадесети вијек, који је с разлогом означен вијеком највећег злочина. Када су у питању наши простори и наши народи – да подсјетимо да је вођено шест ратова, два грађанска рата, двије окупације, извршена два геноцида, вођене двије ослободилачке епопеје, десио се велики егзодус народа и пражњење етничких територија чије посљедице се и данас осјећају, диобе и идеологизације сучељавања унутар истородног народа и многа друга зла.

Злочини римских царева изгледају као игре несташних дјечака *ћрема овим нашим савременим злочинима, да само ћоменемо дивљачко бомбардовање наше земље 1999. године*. Не пада ми на памет да злочине једне генерације преносим на сљедеће генерације. И то би било неопростиво, јер нова генерација нема баш никакве везе са злочинима претходне генерације, поготово ако га је у правом тренутку осудила.

Најпознатији је фашистички злочин над Јеврејима, као и злочин над свим такозваним неаријевским народима, међу које су сврстани и наши преци. За Јевреје је то био само наставак зла које су трпјели кроз своју дугу историју. Невоља је у томе што интензитет злочина не јењава. С развојем технологије и он се развија, у ствари перфидно прикрива. Назива се колатералном штетом.

Читам поруке на смрт осуђених антифашиста – без обзира на то којој су нацији и вјери припадали, којем социјалном слоју и политичкој опцији. У ствари, они припадају свим народима Европе – у буквалном значењу те ријечи. Та писма представљају најјачу осуду злочина. Њихови аутори вјерују у истину и правду за које се боре и никада је нису изневјерили. Борба за правду и истину има своју традицију; њу треба слиједити. Тако је истина постала мотив борбе – за добро свих.

Ни осуђени на смрт нису стављени у исту раван. И ту се за њихова живота правила разлика. Некима је дозвољен достојанствен опроштај. Други су исписивали своје посљедње жеље кришом – на парчету папира, или крвљу на зиду ћелије. У смрти су, нажалост, били изједначени: сви су ускраћени за живот.

Само примјера ради – цитираћу неке мисли из писама на смрт осуђених уз запис Сократов овако формулисан: „Ја се налазим већ ондје – гдје људи највише постају пророци – пред вратима смрти”.

„...будите поносни што сте... дали дио вас самих за слободу домовине, за нови живот, за напредак...”

„Тражим од вас да се одрже мисе за покој моје душе...”

„Моја љубав припада Теби о Велики господе...”

„Одлазим на стрелиште зато што сам љубио слободу, народ и домовину...”

„Како сам живио – тако ћу и умријети!”

„Нека моји сународници знају – да ћу умријети зато да би Француска живјела...”

Конечно, цитираћу дио поруке оца своје нерођеном дјетету: „Чувај љубав за живот, али баци страх од смрти. Живот се мора вољети, иначе је изгубљен... Чувај пријатеље, али научи да их бираш”.

И када је у питању Црна Гора и њена историја – може се рећи да су опажања веома слична. Власт је често феномен који трује међуљудске односе, макар били најбољи. Сјетимо се похаре Куча и погрома тамошњег живља. Затим кренимо кроз историју до дана које и сами памтимо. Тај пут нас води кроз братоубилачки рат 1941–1945. године у коме је изгубљено више живота у међусобној борби, него у борби противу окупатора. На простору претходне Југославије у II свјетском рату је било заробљено око 300.000 окупаторских војника, њих до 2.000 је било оптужено за ратни злочин а осуђено на смрт једва двадесетак. Обрачун са домаћим политичким неистомишљеницима био је много суровији: код Зиданог моста, у мају 1945, убијено је на десетине хиљада четника без суђења. Још већи број заробљених усташа страдало је код Блајбурга, такође, без суђења. Нико ни до данас није одговарао за тај злочин. И Голи оток 1948. године такође је био попрште масовног злочина за који нико није одговарао. Злочин смо учинили једни другима и у рату 1991–1995. године. Конечно, злочинином је завршен прошли вијек: 1999. године НАТО и САД су сурово рушили нашу земљу и убијали недужни народ.

Тај и такав злочин из историје преселио се у литературу. Читава грчка митологија свједочи о злочину. Без Достојевског се не може размишљати и писати о злочину као литерарном мотиву. Његово најпознатије дјело је насловљено – *Злочин и казна*. Ками је записао да се злочинци грију страхом човјечанства. Одиста, страх је увијек утицао на развој историјских процеса; сви смо свједоци тога искуства. И наш велики пјесник писао је да страх човјеку често – образ каља. То је и порука према којој се одређују генерације.

Мајстори писане ријечи – злочин доживљавају на разне начине – зависно од времена до времена и менталног склопа народа из кога потиче писац. Већина описује злочин док се мањина њих усуђује да проникне у

суштину енигме: да ли злочин долази са човјеком или га рађа зло вријеме; човјек га само одбацује или прима.

Истим питањем су се бавили и баве се доктори човјекове душе. Ево и њихових запажања. Др Божо Вуковић у књизи *Убиства*, Подгорица, 2005, цитира Алфера Адлера (1870–1937) и књигу *Познавање човјека*. У једном поглављу бави се осјећањем мање вриједности и тежњом за важењем. Цитирам: „Већ првих дана у дјетињству – примјећује се у дјетета тежња да се истакне... То су први знаци побуђене тежње човјекове да нешто важи... Тежња за силом и надмоћи набујава и прелази у болест”. А прије Адлера, Виљем Шекспир (1564–1616) у својој истоименој драми наводи ријечи краља Ричарда Трећег: „Кад не могу да будем љубавник... одлучио сам да будем зликовац”.

Злочином су се још у античко доба занимали Платон и Аристотел – сваки на свој начин. За Платона је злочин израз „болесне душе”, „настале под утицајем страсти, тражење задовољења и из незнања”. По мишљењу Аристотела се злочинци одлучују на вршење злочина под утицајем злочиначких навика и побуда. Италијански психијатар Ломброзо (1836–1909) сматра злочинце посебном врстом људи, што наука није прихватила. У сваком случају послушност игра значајну улогу – оцјена је доктора људске душе. У новије вријеме – Мусолини је говорио да људи немају потребу за знањем, већ за вјеровањем. То наговјештава како се и из којих друштвених слојева регрутују злочинци. Већ цитирани Алфред Адлер је сматрао да се послушност ствара од дјетињства.

Писци су настојали да у тај феномен уђу на себи својствен начин. Зло их занима као судбина свога народа. Писање о злу је дуг према том истом народу са поруком да се никада и никоме више не дешава. Мислим на масовни злочин. У сваком случају злочин доживљавају као велики људски бол.

И наш пјесник Ђуровић пише о злу и несрећи. Занима га чије је то зло и та несрећа: индивидуално или опште – народно. За одговором се трага, уз помоћ историје. Пјесник каже:

– *Смрскана је историја!*

(Збирка „Застирање мрза”)

Резигнација је вишезначна и у сљедећим стиховима:

– *Шта ће писцу занос рима
кад власт јачи опој има!*

Цитираћу и ауторову пјесму „Идеје”:

*Идеје су као звери
Човека растргну из обести
Онога што је власник мери
И онога што се жести*

*Дајемо им сјај позлату
А оне одавно анахроне
Лете обично у јату
И заврше у блату*

*Ни горке сузе не вреде
Душа у ропцу стење
Кад идеје поседе
Настаје помрачење*

Спасоносне идеје везују се за људе – мудре и смјеле. Пјесник сазнаје да замућеност видика долази са злим временом и са злим људима. Зато трага за истином која је као свјетионик. Трага за њом – за истином о злу, да га више не буде. Зна да га је зло пратило кроз живот. И трага за њим – ради оних који долазе, дакле, ради живота.

Препознају се носиоци зла. Назире се и вријеме које им највише одговара. Народна мудрост каже: *Лоши људи и времена лоша!* Прелиставамо књиге исте тематике – других аутора. Незаобилазни Добрица Ћосић објављује нову књигу – *Вријеме змија*. Оне су највеће зло. Метафора зла и отрова, које, по првилу, гаси живот.

Запажамо да многи пишу о злу као личном доживљају. Зато је тако упечатљиво. Други пак доживљавају зло као стваралачку имагинацију. И оно може бити, чак, много јаче и веће, јер сублимира зла кроз вријеме. Сувишно би питање – шта је аутентичније. Право је питање које је зло упечатљивије. Да ли их читалац једнако доживљава? При томе не споримо да је у злу једних уткано и зло свих. Поезија без тога не би била оно што сви од ње очекују. Умјетничка истина често има већу важност од аутентичне па и научне истине.

А сада осмотримо то зло у умјетности. На неке музичке арије и данас нам се коса жежи – као страх од највећих зала. Њемачка Лили Мадлен, на примјер, или наша херојика. И овдје би се могло дубље ући у историју музике, односно у њену злоупотребу. Таква емоција узрокује злочин – и након злочина.

Још упечатљивији су ликовни записи. Свака значајнија битка, као људско разбојиште – добила је макар по једно сликарско платно, од Косовског боја, преко Вучјег Дола, Сутјеске, до наших дана и Борбе петлова, на примјер као симболу напада на живот. Затим су ту и Чермакове графике о нашим прецима – ратницима: борцима, рањеницима, болничаркама. И графити би се могли уклопити у ову причу. И умјетничке фотографије: осмијех легендарног Љуба Чупића, чудесно храброг Стевана Филиповића, Зло у очима преживјелих НАТО злочина 1999. године, итд.

Најизразитији примјер узајамности злочина у историји ипак је поезија. Њено размишљање о злу и писање стихова је корисна критика свих неправди – увијек и свуда. Ничим, дакле, није омеђена. Као таква она је корисна здравом друштву – мобилише људе да пружају отпор злу.

Завршићу ово излагање ауторовим стихом који доживљавам и као поруку књиге:

*– Душа без маште и слова
Исто је што и кућа без крова!*

*– Наше слово љуто газе!
Ал нека се и припазе!*

Сатирична поезија има свој подтекст, као и свака сатира. Чини нам се, међутим, да аутори више описују зло него што се баве његовим постојањем откуда долази да ли га људи стварају или доносе. И који: они нижег друштвеног ранга или они „цивилизованији”. Ко су међусобни непријатељи у временима зла: вјерски, национални, идеолошки, класни, грађански. Све су то питања гдје мислећи људи могу да помогну. А то су, међу првима, пјесници. То се од њих и очекује.